

Kraj feminizma? Društveni položaj žena u 21. stoljeću

Štrkalj, Ivana

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **The University of Applied Sciences Baltazar Zaprešić / Veleučilište s pravom javnosti Baltazar Zaprešić**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:129:289275>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-23**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository of the University of Applied Sciences Baltazar Zaprešić - The aim of Digital Repository is to collect and publish diploma works, dissertations, scientific and professional publications](#)

VELEUČILIŠTE
s pravom javnosti
BALTAZAR ZAPREŠIĆ
Zaprešić

Preddiplomski stručni studij
Poslovanje i upravljanje

IVANA ŠTRKALJ

KRAJ FEMINIZMA?
DRUŠTVENI POLOŽAJ ŽENA U 21. STOLJEĆU

PREDDIPLOMSKI ZAVRŠNI RAD

Zaprešić, 2022.

VELEUČILIŠTE
s pravom javnosti
BALTAZAR ZAPREŠIĆ
Zaprešić

Preddiplomski stručni studij
Poslovanje i upravljanje
Usmjerenje Menadžment uredskog poslovanja

PREDDIPLOMSKI ZAVRŠNI RAD

KRAJ FEMINIZMA?
DRUŠTVENI POLOŽAJ ŽENA U 21. STOLJEĆU

Mentorica:
Mr. sc. Ines Jemrić Ostojić , v. pred.

Studentica:
Ivana Štrkalj

Naziv kolegija:
EKONOMSKA SOCIOLOGIJA

JMBG studenta:
0234059733

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. ŠTO JE FEMINIZAM?	3
2.1. Začeci feminističke teorije misli	7
2.2. Valovi feminizma.....	10
2.2.1. Prvi val	10
2.2.2. Drugi val.....	12
2.2.3. Treći val.....	14
3. FEMINIZAM U 21. STOLJEĆU	16
3.1. Patrijarhalna slika svijeta	16
3.2. Društveni položaj žena	24
4. JE LI FEMINIZAM DANAS POTREBAN?.....	30
4.1. Feminizam za 99 posto.....	33
5. ZAKLJUČAK	37
6. LITERATURA.....	38
7. POPIS SLIKA	41

SAŽETAK

Feminizam je društveni pokret i ideologija koja se, u najužem smislu riječi, bavi društvenim položajem žena. Cilj rada je ukazati na važnost položaja žene u društvu, te prikazati borbu žena za ravnopravnost u javnom i privatnom životu. Također, u radu se obrađuje pitanje je li feminizam danas uopće potreban ili su žene ostvarile ravnopravnost u svim segmentima života. U razmatranju ovog pitanja polazi se od pretpostavke da se još uvijek osjeća velik raskorak između posjedovanja prava i njihovoga ostvarenja, a taj je raskorak naročito vidljiv u poslovnome svijetu. U radu će biti naglasak na feminizam, njegove ideje i valove, s teorijskog stajališta. U radu se govori o poimanju karakteristike „ženske prirode“ i utemeljenja patrijarhalne slike svijeta od prapovijesnih vremena do danas. U konačnici, u radu se pokušava odgovoriti na pitanje; je li feminizam danas potreban i u skladu s tim pokušavaju se dati moguća rješenja za potpuni izlazak iz patrijarhalnog društva.

Ključne riječi: feminizam, patrijarhat, valovi feminizma, društveni položaj žene

1. UVOD

Ženom se ne rađa. Ženom se postaje. Nikakva biološka, psihička, ekonomska kob ne definira oblik koji u društvu poprima ljudska ženka.

Simone de Beauvoir

Ljudska povijest oduvijek se bavila samo muškarcima, a milijarde žena koje su rađale i podizale djecu te pomagale muževima u svim životnim situacijama, za većinu povjesničara nisu vrijedne spomena - kao da nisu postojale. Francuska i Američka revolucija unijele su u ljudsku svijest ideju o ravnopravnosti spolova i jednakosti svih ljudi. U takvim uvjetima rađa se feministička teorija koja je, sitnim koracima, bitno promijenila položaj žene u odnosu na status kakav je u društvu imala prije pokretanja ovog društvenog pokreta. Naime, podređeni položaj žene u društvu bio je utemeljen na patrijarhatu koji je davao temeljno značenje socijalnomu životu. Kroz patrijarhalno društvo ostvarene su norme kojima je iskazivana muška nadmoć u društvu. Žena je bila u svojevrsnom podređenom položaju, potpuno izvan javne sfere, čija je životna uloga bila udaja i posvećenost obitelji ili odlazak u samostan. Pravna pozicija žene opisivana je kao „žena i muž su jedno, a to jedno je muž.“, čime se podrazumijevalo da je muž njezin vlasnik. Temeljni zadatak feminizma je ukidanje diskriminacije žena. Prvi pokreti žena nastaju u Velikoj Britaniji potkraj 18. stoljeća, zatim vrlo brzo i u SAD-u, a prvi feministički pokreti u Hrvatskoj javljaju se u 19. stoljeću.

Cilj je u ovom radu objasniti osnovne pojmove koji se pojavljuju u pokušajima pojašnjavanja feminizma. Nadalje, cilj je prikazati razvoj i povijesni tek feminističke misli s posebnim osvrtom na feminizam suvremenog doba. U radu je naglasak na feminizam s teorijskog, a ne aktivističkog stajališta.

Rad je strukturiran u pet sadržajnih cjelina. U uvodnome dijelu rada navodi se predmet i cilj rada. U drugoj cjelini obrađen je nastanak i razvoj patrijarhata kao društvenog sustava i njegovo potpuno ublažavanje kroz valove feminizma. U trećoj cjelini prikazan je status žena u 21. stoljeću, u uvjetima ublaženog patrijarhata. Četvrta cjelina donosi moguće odgovore na pitanje *Je li feminizam danas uopće potreban?* U ovoj je cjelini kao glavni problem današnjice opisan kapitalizam, iz kojeg proizlaze i mnogi drugi problemi i izazovi suvremenog društva. U zaključnom razmatranju autorica predlaže moguća rješenja za potpuni izlaz iz patrijarhata. Rad se još sastoji od popisa literature i popisa slika.

Za potrebe izrade rada korišteni su sekundarni podaci, odnosno, znanstveni i stručni radovi, provedena istraživanja te publikacije koje se odnose na zadanu tematiku. U radu je kombinirano više znanstvenih metoda, s ciljem pojašnjavanja ključnih pojmova. Tijekom istraživanja postojeće literature korištena je metoda analize pri čemu se vrši analiza već postojećih pisanih izvora, koji se bave navedenom tematikom. Metoda deskriptivne analize korištena je za opisivanje činjenica, fenomena, procesa i pojava koje se istražuje. U radu se koristi induktivna metoda za promatranje činjenica iz kojih je moguće izvesti zaključke, a potom i deduktivna metoda kao sistemsko zaključivanje. Metodom sinteze se iz jednostavnijih pojmova i zaključaka izvode složeniji zaključci.

2. ŠTO JE FEMINIZAM?

Što je feminizam i tko su feministkinje? Iako se odgovor na ova pitanja može činiti jednostavnim, ipak, s obzirom na kompleksnost pojma, pokušaj objašnjenja otvara niz tema i smjerova. Tema društvene moći žena suvremena je tema širokog interdisciplinarnog spektra, pa stoga ne postoji ni jednoznačna definicija feminizma. Tako navodi i Čakardić u svom djelu *Kategorički feminizam. Nužnost feminističke teorije i prakse*: „Pojam feminizma ne može obuhvatiti jednom definicijom jer se on sastoji od obilja prakse i širokog teorijskog polja.“ (Čakardić i sur., 2007:112). Unatoč kompleksnosti pojma, brojni su autori pokušali dati što precizniju definiciju, no ograničen prostor u ovom radu dozvoljava prikazati samo one najčešće citirane.

„Feminizam (franc. féminisme, prema lat. femina: žena), društveni pokret i svjetonazor koji se zalaže za unaprjeđenje položaja ženâ uklanjanjem spolne dominacije i diskriminacije (seksizma) i promicanjem rodne jednakosti u svim područjima života.“¹

„Pod pojmom feminizam smatra se skup ideja i aktivnosti ženskog pokreta, odnosno, vjerovanje u društvenu, ekonomsku i političku ravnopravnost spolova. Iako feminizam porijeklo ima na Zapadu, on se u cijelome svijetu manifestirao kroz različite institucije odane aktivnostima ženskih prava i interesa.“ (Encyclopedia Britannica, 2009).

Jadreškić navodi kako se o feminizmu može govoriti kao „aktivizmu, kao teoriji, kao političkom programu; kao ideološkoj podlozi u promišljanju različitih područja – od svakodnevnog života do znanosti. Možemo govoriti o feminističkoj kritici u književnosti, likovnoj i drugim umjetnostima. Možemo jednostavno govoriti o udjelu žena u pojedinim područjima i znanostima, doprinosima istaknutih pojedinki i sl.“ (Jadreškić, 2010:21).

¹ *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19203>

Španić navodi kako je feminizam „odgovor rastućoj globalizaciji, hegemoniji Sjedinjenih Američkih Država, političkom i društvenom konformizmu, etničkim, seksualnim i klasnim nejednakostima, posebice konzumerizmu i medijskom ludilu.“ (Španić, 2019:1). Temeljem navedenog može se zaključiti kako pitanje feminizma nije egzaktno, već ovisi o tome koga se pita i na koga se odnosi.

Pojavom feminizma mijenja se perspektiva unutar zapadnog društva; feministički aktivisti prvotno su se bavili pravima žena (pravo na glasanje, pravo vlasništva i sl.), a kasnije i pravima žena na tjelesni integritet i autonomiju (pravo na kontracepciju, pravo na pobačaj i sl.). Do tada, podjela na muško i žensko vukla je korijene još iz antičke mitologije koja prikazuje neravnopravne borbe između bogova i boginja. Boginje su u antičkoj mitologiji opisivane kao tašte, ćudljive i kontroverzne te ih se često povezuje s nesrećama. Nepovoljno tumačenje žene veže se i uz opis prvog grijeha, uz objašnjenje da je žena stvorena druga, a prva je počinila grijeh.

I početak filozofskog promišljanja žena ne smješta u dio univerzuma koji je povezan s razumom, nego „s mračnim silama boginja zemlje, uronjenošću u nepoznate sile povezane s tajanstvenim ženskim moćima“ (Lloyd, 2006:41). Atenska demokracija, prema kojoj je obitelj društvena institucija s jasno određenom ulogom, koja je i iz današnje perspektive ostala značajnom, promatrana iz položaja žena često se dovodi u pitanje. Atenska obitelj sličila je polisima i funkcionirala je poput male države u kojoj „nema mjesta za individualizam i u kojoj ni mjesto ni uloga njezinih članova nisu upitni.“ (Erent Sunko, 2007:624).

Feldman (2012) navodi kako do podjele dolazi zbog napretka u prvobitno osiromašenom i pravednom društvu, u kojem su muškarac i žena živjeli jednako oskudno, ali su zato imali jednaka prava, koja su im omogućila proizvodnju viška hrane i stvaranja zaliha. Kad su ljudi naprednijim djelatnostima uspjeli skupiti više nego što im je bilo potrebno za dnevno preživljavanje u ljudskim su se zajednicama pojavili dotad nepoznati pojmovi stjecanja, bogaćenja, vlasništva i nasljeđivanja. Dok su žene porast proizvodnje i veće zalihe shvaćale kao

poboljšanje životne zajednice, muškarci su sve češće stjecali samo za sebe, a neki više od drugih. Tako se, zbog nejednakog bogatstva muškaraca, u ljudskom društvu pojavila podjela na klase, a uskoro i na porobljavanje drugih ljudi.

Uskoro je želja da stečenu imovinu ne naslijede djeca nekog drugog muškarca dovela do sprječavanja slobodnih spolnih odnosa žena s drugim muškarcima osim sa suprugom, a postupno je to dovelo i do zabrane bilo kakve društvene aktivnosti pa čak i slobode kretanja žena izvan očeve ili suprugove kuće. Žene su imale sve manje prava i postupno nisu postale samo drugorazredne osobe nego se postavljalo pitanje spadaju li one uopće u ljudski rod. Ograničavanje seksualnosti i porobljavanje žena muškarci su sebi i drugima pravdali uvjeravanjem da su žene manje vrijedne, nesposobne i zle, u što su uskoro povjerovali i oni sami, ali i žene. Onemogućavanje sudjelovanja žena u društvenom, kulturnom i političkom životu počelo se širiti svijetom, no to se nije događalo posvuda istovremeno, već u skladu s lokalnim okolnostima, i s različitim stupnjem razvoja. Nastao je novi društveni sustav, s važnijim položajem muškarca, podređenošću žena i podjelom na klase: patrijarhalni društveni sustav (Feldman, 2012: 7-9).

Kako je i ranije navedeno, žene nisu imale nikakvu funkciju ni udjel u javnom, društvenom i političkom životu, no imale su istaknutu važnost u domaćinstvu (*oikos*) i od njih se očekivalo da ga dobro vode. Bitno je bilo i stvaranje potomstva, čime se omogućuje očuvanje obiteljskog imena, prijenos dobara, opstanak grada. Ipak, *mizerne* osobine žena (prvenstveno njihova mladost i neobrazovanost) nisu bile konkurentne iskustvu i znanju muškarca. Uz asimetrično odlučivanje postojala je i asimetričnost u obavljanju poslova. Muškarac se bavio vanjskim poslovima (sijanje, žetva, obrada zemlje, uzgoj stada), dok se žena bavila unutrašnjim poslovima. Bila je čuvarica kuće. I muškarcu i ženi bilo je dodijeljeno mjesto i uloga (Foucault, 1988:84).

Foucault (1988) nadalje navodi kako je muškarac odgajao i obrazovao ženu. Učio je ju je klasificirati namirnice, jer se smatralo da um, red i klasifikacija ženi nisu imanentni. Bilo da je riječ o uređenju idealne države ili načelima ispravnog vođenja domaćinstva, od žene se očekivala poslušnost, temeljno povezana s njihovom pravnom i statusnom ovisnošću. Time se forsirala „etika nadmoći“ muškarca. Brak postaje sve rasprostranjenija pojava, i to uglavnom u

višim slojevima društva, jer se kroz nasljedstvo i srodničke brakove povećavalo bogatstvo - vrijednost ukorijenjena u prirodu društva. Sve je to vodilo jednom cilju - održavanju građanske kaste. Odnosi među klasama mijenjali su se tijekom povijesti, no podređen položaj žene u društvenome i političkome segmentu, jednako kao i u moralnome i duhovnome trajao je stoljećima. Podčinjenost žena u javnom životu, poslušnost mužu i roditeljima, bili su ukorijenjeni u društvo kao potpuno prirodni.

Žene su, ako ih se uopće spominje, samo pratilje svojih muževa. Ista filozofska promišljana početkom 20. stoljeća ističe i Edith Stein; vrijednost žene za živo naroda treba promatrati kroz odnos vrijednosti žene prema muškarcu. Stein iznosi stav da žena muškarcu nije samo suputnica, već i odraz njega samoga u kojem može pronaći sebe. Muškarac u ženi, koja je stvorena za njega, pronalazi smisao svog postojanja. Stein gradi svoju tvrdnju na učenjima Tome Akvinskog da je muškarac cilj žene. Žena je proizašla iz muškarca, a u sjedinjenju s njim (kroz brak), također pronalazi smisao svog postojanja, mir i ispunjenje (Stein, 1990). Iako je Stein pisala u vrijeme kada ženski emancipacijski pokret traži ravnopravnost žene s obzirom na pravo biranja, mogućnost zapošljavanja, boljeg obrazovanja, valja uzeti u obzir činjenicu kako je Stein pisala o ženi prije pojave suvremene feminističke teologije. Stoga se i ne može očekivati da se dotiče suvremenijih trendova kada se govori o pravima žena, ravnopravnosti među spolovima, pitanju roda itd.

Povijest ljudskog roda bavi se uglavnom muškarcima. Klasične teorije društva ženama se ne bave zasebno, kao skupinom, štoviše, one ni ne spominju žene u kontekstu tema moći, države i vlasti jer kroz cjelokupnu povijest žene nisu sudionice u javnom društvenom prostoru. S obzirom da je žena bila potpun izvan javne sfere i okrenuta onoj unutarnjoj, njezina najveća ambicija mogla je biti jedino udaja ili odlazak u samostan. Prema takvom tradicionalnom uređenju, žena pripada unutrašnjem svijetu, a muškarac kao *pater familias* vanjskom svijetu u kojem osigurava sredstva za uzdržavanje obitelji i ispunjava različite socijalne i političke uloge.

Već i početkom 19. stoljeća, kada počinje modernizacija društva, pravna pozicija žene opisuje se kao: „žena i muž su jedno, a to jedno je muž.“ Podređen položaj žene, duboko ukorijenjen u tradicionalnom europskom kulturnom obrascu, mogao je mijenjati samo prevrat poput Francuske revolucije. (Mihaljević, 2016:150, prema Ravlić, 2000).

2.1. Začeci feminističke teorije misli

Iako se danas ne može sa sigurnošću odrediti točno vrijeme prvih zahtjeva o pravima žena, u vrijeme modernizacije društva Mary Astell u knjizi *Reflectiones of Marriage* (1706) postavlja dotada čudno pitanje: „Ako su svi muškarci rođeni slobodni kako to da se sve žene rađaju kao robinje?“ (Mihaljević, 2016:152, prema Zaharijević, 2010). O ravnopravnosti žena pisao je 1724. godine Joseph - Francois Lafitau, francuski jezuit i misionar, pišući o društvenom uređenju indijanskih plemena u Sjevernoj Americi te antičkih Likijaca u Maloj Aziji. Lafitau je smatrao da ravnopravnost žena u ovih posljednjih potvrđuje i činjenica da je ona postojala u svih starosjedilačkih grčkih plemena koja su pobjegla i naselila se u južnoj Italiji nakon prodora patrijarhalnih indoeuropskih plemena u južni dio Balkanskog poluotoka. On ju je nazvao *ginekokracija* - vladavina žena, iako se po opisu jasno vidi da se radilo o matrilokalnom i matrilnearnom društvom uređenju, u kojem su žene imale velik ugled, ali su stvarnu vlast već prema sposobnosti, dijelile s muškarcima. Dakle, radilo se o *matrizmu*. I neki su drugi opisali matristička društvena uređenja te ravnopravnost žena. Među njima se ističu dva velika njemačka filozofa: Hegel, koji je opisao takvo društveno uređenje u nekim afričkim plemenima i Kant, koji ga je opisao na primjeru nekih sjevernoameričkih plemena. Očito su obojica opisala matristička plemena koja su, prema stupnju razvoja, odgovarala starijem kamenom dobu (Feldman, 2012:15-16).

Američka i Francuska građanska revolucija unijele su u ljudsku povijest ideju slobode, jednakosti i bratstva svih ljudi. Ideju koja se, doduše, vrlo sporo širila među stanovništvom zapadne hemisfere. Moglo se stoga očekivati da će revolucija donijeti jednaka prava i za žene. Zanimljiva je činjenica da su žene, i to mahom siromašne žene niže klase koje su najviše osjetile povećanje cijene kruha i mlijeka, činile jezgru pokreta kojim počinje ulazak nižih slojeva u politički život. Deklaracija o pravima čovjeka i građanina temeljni je dokument Francuske revolucije (1789.) kojim je nastavljena patrijarhalna tradicija unutar koje su sloboda i jednakost postali isključivo pravo muškaraca (Mihaljević, 2016:15).

Za ravnopravnost žena u to vrijeme zalagao se aristokrat Antonie Condorcet, francuski matematičar i filozof, istaknuti sudionik Francuske revolucije u svom je djelu *Nacrt povijesnog prikaza ljudskog duha* predložio, između ostalog, i ravnopravnost žena. Tom prijedlogu žestoko su se protivili vođe revolucije – Robespierre i osobito Mirebau, koji je također bio plemić. Ne zna se zašto su se protivili, u literaturi se pretpostavlja kako nisu mogli zamisliti da bi žene mogle imati jednaka prava kao muškarci (Perrot, 2009:12).

Ravnopravnost je žestoko zagovarala Olympe de Gouges, francuska dramska spisateljica, sastavivši 13. rujna 1791. Deklaraciju o pravima žena i građanki (fra. *e Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne*). Već u predgovoru Deklaracije stoji: „Muškarci, jeste li sposobni da budete pravedni? Žena vam postavlja to pitanje. Recite, tko vam je dao tu moć da potčinite moj spol“. (Bock, 2005:86). U Deklaraciji se autorica zalaže za udruživanje žena u političke stranke, navodeći pritom i da žena treba tvoriti zakon i imati pristup svim častima i radnim mjestima. Takvi stavovi shvaćeni su kao krajnje subverzivni; Gouges je dvije godine kasnije osuđena na giljotinu, što je trebala biti poruka i opomena svim ženama da se ne usuđuju mijenjati ustaljene norme. U Francuskoj je ubrzo uslijedila zabrana ženskih pokreta, kojoj je cilj bio ušutkati žene. Nijedan pokušaj žena da steknu ravnopravnost s muškarcima u tijeku i nakon Francuske revolucije nije uspio.

Muškarci, koji su željeli slobodu za sebe izvojevali su je uz nemalu pomoć žena, a istovremenu nisu smatrali da one zaslužuju istu. One su za njih bile bića drugog reda manje vrijedne i nesposobne za samostalan život. Bilo je jasno da će borba za prava žena biti težak pothvat. Dolazak Napoleona na vlast samo je potvrdio čvrsti patrijarhat gdje muškarci imaju politička i građanska prava, a žene su dužne biti poslušne ocu i suprugu. Međutim, ideja koju je Gouges zastupala, a kasnije i platila životom, jačala je svijest o nepravdi koja se stoljećima nanosi ženama. Izum parnog stroja unaprijedio je proizvodnju i umjesto manufakture razvila se industrija koja je koristila snagu strojeva. Kao radnu snagu sve se više koristilo žene i djecu jer ih se moglo plaćati jeftinije nego muškarce. Bezdušno iskorištavanje izazvalo je pojavu mnogih pokreta za oslobađanje žena, za koje se kasnije, u drugoj polovici 18. stoljeća, pojavio naziv *feminizam*.

Ukidanje diskriminacije žena temeljni je zadatak feminizma koji se u prvome razvojnom razdoblju javlja u 18. stoljeću i traje do sedamdesetih godina 20. stoljeća. Krenuvši iz Francuske i SAD-a ovaj se pokret polako širio svijetom, pa je tako zahvatio i države tadašnje Jugoslavije. U Hrvatskoj i drugim zemljama bivše Jugoslavije feminizam se javlja neposredno prije Drugog svjetskog rata, no do značajnijeg organiziranja dolazi nakon Drugog svjetskog rata. Hrvatska je 80-ih godina 20. stoljeća bila dio Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Bilo je to vrijeme jugoslavenskog socijalizma koje je trajalo od 1943. do 1991. kada se Jugoslavija i raspala. *Politika oslobođenja* do izražaja najviše dolazi šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća, kada se unutar feminizma oblikuje snažno polje socijalnog djelovanja, naglašavajući kolektivnu akciju, žensku solidarnost i političko djelovanje. Prikazi povijesti feminizma u Hrvatskoj najčešće počinju upravo s tim razdobljem, jer feminizam tek kasnih šezdesetih godina prošlog stoljeća ulazi u širu upotrebu i biva isto tako prihvaćen kao oznaka za različite vidove izražavanja ženskih problema i postavljanja pitanja (Jaležić, Marinčić, 2014:120).

2.2. Valovi feminizma

Feministički je pokret kroz godine razvoja mijenjao stajalište aktera o tome što uopće feminizam jest, tko su njegovi nositelji i koji su njegovi ciljevi. O feminizmu se ne može govoriti strukturalno, kao o jedinstvenom društvenom pokretu. On je, ovisno o području, imao snažan utjecaj na svakodnevni život, jezik, kulturu, obrazovanje, politiku, ekonomiju. U većem dijelu literature koja se bavi ovom temom stoji kako se feminizam dijeli u tri vala: prvi, drugi i treći, dok neke podjele umjesto trećeg vala koriste termin *postfeminizam*. Adamović navodi da neke feministice odbijaju naziv postfeminizam, no da je upotreba i jednog i drugog termina legitimna (Adamović, 2011:41). Iako nema konsenzusa oko toga postoji li četvrti val feminizma, neke protagonistice njegov nastanak smještaju u rane 2000. godine, a definiran je tehnologijom: alatima koji omogućuju ženama da izgrade snažan, popularan i reaktivan internetski pokret.

2.2.1. Prvi val

Kao jedno od prvih feminističkih djela spominje se *Grad žena*, djelo srednjovjekovne književnice Christine de Pizan (1363. – 1434.) koja se bavila mizoginijom i zato se smatra jednom od prvih feministica. U teorijskom smislu, djelo Mary Wollstonecraft *Obrana ženskih prava* (1792) bio je za feminizam revolucionaran, iako je ona prvenstveno iznijela zahtjev za obrazovanje žena, ne tražeći nikakve radikalne promjene. Njezin rad je bio pokušaj da se podigne svjesnost žena te kako bi one trebale biti što obrazovanije i aktivnije. Njezino je stajalište izravno vezano za vrijeme kada je djelo nastalo, a kada je bilo prirodno da se žene iz srednje klase udaju i žive isključivo u kući. Velika je novost tadašnjeg doba da se žene obrazuju i steknu ekonomsku neovisnost (Čačinović, 2006.)

U 19. stoljeću pojavljuje se jedno od najutjecajnijih teorijskih djela *Podređenost žena* J. S. Milla (2000). Njegovo zauzimanje pokazalo se značajnim jer je 1867. bio prvi koji je predložio da žene dobiju prava glasa. Mill, slično kao i Marry, moć definira kao autoritaran odnos. Ako u pravnoj podređenosti postoji prepreka za napredak i ako u društvu trebaju vladati odnosi jednakosti, onda je odnos žena i muškaraca, upitan. Žene u to vrijeme traže pristup obrazovnim institucijama, a javlja se i zahtjev za obavljanjem muških zanimanja. Kritizirajući položaj žena u engleskom pravu, Mill utvrđuje sličnost s položajem robova u rimskom pravu. Iako je upravo Mill prvi predložio da se ženama dozvoli glasovati, do prave realizacije tog zahtjeva proći će još mnogo vremena. Kraj 18. stoljeća bio je doba rađanja feminističkog pokreta, no ženska udruženja počela su se osnivati tek krajem 19. stoljeća i uglavnom su bila proizvodna. Godine 1909. Socijalistička partija Amerike donijela je *Deklaraciju o pravima žene i građanke*, inspiriranu *Deklaracijom o pravima čovjeka i građanina* (1789), a i danas slavljeni *Međunarodni dan žena* povezuje se s tim Deklaracijom (Adamović, 2011:43).

Obilježja feminizma prvog vala su *pluralitet etničkih grupa, klasa, nacija*, što sve skupa tvori tradiciju u kojoj su ispunjeni opći ciljevi (obrazovanje, pravo glasa, pravo na posjedovanje imovine i sl.). Walby smatra kako je feminizam prvog vala podcijenjen, a upravo je on iznio kritiku *spolnosti i braka*, kao i činjenicu da su se žene uhvatile u koštac s „*klasnim pitanjima*“. Nadalje navodi kako je netočna tvrdnja pojedinih autora da su se za prava žena borile samo žene iz viših klasa, jer pokret sufražetkinja u Velikoj Britaniji dokazuje zahtjeve za prava žena bez obzira iz koje klase dolazile (Walby, 2005:164-170).

Feminizam u Jugoslaviji bio je pod snažnim utjecajem zapada pa su ideje u vezi feminističkog pokreta prihvatile i hrvatske intelektualke tadašnjeg vremena. Knežević navodi kako je feminizam na naše područje stigao mnogo kasnije, pa prvi val smješta od 1960-ih do 1980-ih godina prošlog stoljeća. O važnosti ženskog pitanja raspravlja se na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i Sociološkom društvu Hrvatske, a feministkinje su se okupljale oko Lydije Sklevicky i Rade Iveković. Uskoro se taj krug ljudi 1977. registrira kao sekcija *Žena i društvo*. Njihovo je

okupljanje imalo velik utjecaj na medije i širenje feminističkih ideja, a tada se ujedno i podizala svijest novih generacija žena što se pokazalo tek polovicom 80-ih (Knežević, 2004:30). No, mnogo prije prvih okupljanja, već 30-ih godina prošlog stoljeća, Marija Jurić Zagorka žestoko demonstrira revolucionarnost. Godine 1925. utemeljila je prvi hrvatski ženski časopis *Ženski list*, čime počinje svoj feministički angažman. U *Ženskom listu* Zagorka objavljuje do 1938., a 1940. pokrenula je *Hrvaticu*, koju su ustaše u NDH (novoformiranoj državi s rasnim zakonima) obustavile, zaplijenile Zagorki svu imovinu a njoj zabranile svako javno djelovanje. Zagorka je nakon toga pokušala samoubojstvo, ali je preživjela. Iako je posljedice osjećala do kraja života, nikad nije odustala od borbe za ženska prava.²

2.2.2. Drugi val

U aktivističkom smislu, kraj prvog vala feminizma smatra se 1919. godina kada je prihvaćen 19. amandman koji je dao ženama pravo glasa. Još jednom valja napomenuti kako se trajanje pojedinih valova feminizma razlikovalo ovisno o zemlji, od kojih svaka ima određene specifičnosti, no opće je prihvaćen stav da drugi val počinje u 60-im i 70-im godinama dvadesetog stoljeća i predstavlja nadgradnju na bazu pokreta koju su postavile sufražetkinje. Za razliku od prvog vala koji karakterizira borba za pravo glasa, odvajanje privatnog i javnog područja te ograničavanje ženskih prava na javno područje, drugi val karakterizira radikalnost i osnivanje različitih državnih i civilnih organizacija koje definiraju rodnu neravnopravnost i određuju političke programe. Velik utjecaj tijekom drugog vala imao je osnutak organizacije NOW (*National Organization for Women*) koja se ozbiljnije bavi pitanjem spolne diskriminacije. NOW se također zauzima za participaciju žena u američkom društvu, puno partnerstvo s muškarcima te izjednačavanje visine plaća s muškarcima (Adamović, 2011:47).

² Izvor: <https://ravnopravnost.gov.hr/arhiva/marija-juric-zagorka/zagorka-protagonistica-nenapisane-povijesti-hrvatskog-feminizma/1538>

Walby naglašava kako je feminizam drugog vala obilježen radikalizmom, koji se očituje u činjenici da su aktivistice shvatile kako unutar patrijarhalnog društva ne mogu ostvariti sve svoje zahtjeve (Walby, 2005:159, prema Eisensten, 1981). Kako se feministički pokret razvijao različito u odnosu na države i kontinente, tako je u Americi bio povezan s općeljudskim pravima, u Vijetnamu se feministički interes širio na rat, dok u Jugoslaviji drugi val feminizma znači jak zaokret prema aktivizmu. Knežević u tom kontekstu navodi da drugi val karakterizira i snažna tendencija povezivanja u organizacijskom smislu grupa te aktiva cijele Jugoslavije. Iako je drugi val u Jugoslaviji došao kasnije, krajem 70-ih godina prošlog stoljeća, Knežević navodi kako je javnost mnogo ranije „o ženskom pitanju čitati, gledati ili slušati mnogo više nego ikad prije.“ (Knežević, 2004:45).

Feldman ističe kako su tijekom drugog vala žene uspjele ostvariti ravnopravnost, jednakost i poboljšan položaj. Kako je najjače oružje za porobljavanje žena bilo gušenje njihove seksualnosti, seksualna revolucija šezdesetih godina 20. stoljeća donijela je značajan napredak, prvenstveno promijenivši erotske odnose među spolovima, žene su postupno u sve većem broju zemalja svijeta ostvarile seksualnu slobodu uz pravo glasa te slobodu društvenog djelovanja (što su izborile već ranije) (Feldman, 2012:191).

Drugi feministički val obilježili su kompleksni društveni uvjeti i procesi koji se u vrijeme prvog vala nisu mogli niti naslućivati. Prvenstveno su to novi demografski trendovi, rast uslužnog sektora koji u zapadnim zemljama stvara nove poslove za koje se jednako bore i muškarci i žene, stvara se potrošačko društvo koje sa svojom proturječnom kulturom preko različitih medija (glazbe, časopisa) utječe na osvještavanje žena u pogledu njihovih prava. U drugom valu feminizma dogodio se rascjep u nove feminističke struke. Danas se smatra kako se američki feminizam u većem dijelu orijentirao na probleme spola i poprimio radikalne razmjere, dok su se britanske i feministice starog kontinenta više bavile političkim i ostalim teorijskim problemima. Feministice se, osim toga, počinju razlikovati s obzirom na odnos prema društvenom poretku, kao i prema filozofskom i povijesnom nasljeđu. Tako liberalne feministice vide mogućnost za promjenu patrijarhalnih struktura unutar postojećih društveno-političkih struktura, a radikalne feministice smatraju da patrijarhalno društvo ne može omogućiti promjenu nad ženama bez većeg revolucionarnog angažmana (Adamović, 2011:52-55).

Najistaknutijim nositeljicama drugog vala smatraju se Gloria Steinem i Betty Friedan (inspirirana radom Simone de Beauvoir iz 1949).

2.2.3. Treći val

Feministice trećeg vala sustavno su pokušavale definirati vlastiti pojam feminizma i odvojiti ga od svih ostalih „feminizama“. Dok jedni autori treći val feminizma vide kao „djelovanje generacije rođene između 1963. i 1974. godine.“ (Gills i sur., 2007, prema Heywood i Drake 1997.), drugi navode kako ne postoji mogućnost mapiranja i definiranja trećeg vala kao jedinstvenog pokreta već ga vide kao akcije onih žena „koje su bile marginalizirane unutar pokreta za žensko oslobođenje u 70-ima“ (Baumgardner i Richards 2004: 51). Treći val feminizma nastaje osamdesetih i devedesetih godina dvadesetoga stoljeća kao reakcija na ono što su feministkinje osamdesetih godina smatrale nedostatkom drugoga vala. Riječ je prije svega o esencijalističkom pristupu ženi s kojom su se mogle identificirati većinom bjelkinje, heteroseksualne obrazovane žene pripadnice srednje klase (Mihaljević, 2016:164). Adamović navodi kako se u Francuskoj (opet) na tradiciji *drugog spola* počinje javljati nova struja koja u osamdesetim godinama postaje specifičnija, iako se i dalje provlači esencijalistički trag u pokušajima određenja rodnog identiteta. Postfeminizam razmatra pitanje postmoderne predodžbe o nestabilnom, raspršenom subjektu. On kritizira dotadašnji diskurs feminizma i patrijarhalnost, čime izaziva niz autorica koje su patrijarhat doživljavale kao jedno od najvećih zala (Adamović, 2011:61).

Što je ostvario treći val feminizma? Adamović citira sudionice trećeg vala koje tvrde da nije donio ništa spektakularno ni novo, već da se on bavi preispitivanjem generacijskog jaza, nasilja nad ženama te pojmova autonomije i odgovornosti. Osim toga, preispituju se definicije nastanka feminizma kao društvenog pokreta. kako se smatralo da je drugi val pokrenuo mnoga pitanja na području legislative, nove su se generacije feministica okrenule istraživanju novih tema i feminizma, što je pak feministice koje su se po diskursu svrstavale uz drugi val potaknulo na

kritiku i podsjećanje na to da mnogo toga nije riješeno i da je samo prividno uspostavljena ravnopravnost. Treći val karakterizira „sprega s medijima“ pa ga neke feministice ironično nazivaju *medijskim pokretom* ili *feminizmom bez žena*. Pokazuje se kako je feminizam fleksibilna ideologija koja može zadovoljiti interese i potrebe raznih žena (Adamović, 2011:67, prema Gamble, 2001:36). Iako je ranije navedeno kako jedan korpus feministica ne prihvaća termin *postfeminizam*, Adamović navodi kako ga ipak neke druge jedino tako i nazivaju, prvenstveno zbog njegova rodnog interesa i zainteresiranosti za pitanja ne samo ženskog nego i muškog subjekta, ali i zbog posfeminističke pluralističke epistemologije posvećene razbijanju univerzalnih obrazaca mišljenja (Ibidem).

Agenda feminizma trećeg vala je obračunavanje sa zastarjelim idejama feminističkog pokreta koji na muškarce gleda kao na neprijatelje. Otuda dolazi mišljenje da treći feministički val ne donosi napredak, nego upravo suprotno – nazadak, jer se temelji na kritici drugog vala. Mihaljević (2016) navodi da je glavni doprinos trećeg vala u ostvarivanju ravnopravnosti žena u raskrinkavanju rodnih uloga. Treći je val potaknuo na dublje promišljanje rodnih i drugih društvenih odnosa. Problematiziranje rodnih odnosa smatra se i najvećim napretkom unutar feminističke teorije jer su više ili manje odnosi dominacije, a ne nejednakih značajki.

3. FEMINIZAM U 21. STOLJEĆU

*Najvažnija revolucija našeg naraštaja je otkriće
da ljudi promjenom svojih unutarnjih stavova
mogu promijeniti vanjski oblik svog života.*

William James

Svaka promjena društvenog sustava polagana je i dugotrajna, a izlazak iz patrijarhata trajao je stoljećima. Zapravo, jesmo li izašli iz patrijarhata? Iako se žene danas mogu obrazovati i raditi u svim strukama kao i muškarci (ravnopravne su pred zakonom i u svim vidovima društvenog života), ipak još uvijek ima mnogo zemalja u kojima su žene porobljene državnim i religioznim zakonima. No i tamo gdje mogu živjeti slobodno žene još uvijek nisu jednake i ravnopravne.

3.1. Patrijarhalna slika svijeta

Prema definiciji Simone de Beauvoir, najveće francuske filozofkinje i feministice: „žene se ne rađaju kao inferiorna bića, one to postaju odgojem.“ (Šimat, 2016:9), može se zaključiti kako odgojem nastaje tip žena koje se mogu nazvati „patrijarhalne žene“. Kad rode, žene odgajaju svoju djecu u duhu patrijarhata i nastavljaju podložne, pokorne žene. Prihvaćajući svjetonazor patrijarhata one ga prenose svojoj djeci i održavaju tako da životu patrijarhalni društveni sustav. Neke od njih steknu velik ugled u društvu koji, nažalost, koriste protiv žena koje se pokušavaju oduprijeti patrijarhatu. Ne prihvaćaju i gotovo preziru svoju žensku prirodu pa taj prijezir i mržnju projiciraju na ostale žene koje vide kao konkurentice, protivnice i neprijateljice u borbi za naklonost muškarca.

Treba uzeti u obzir činjenicu kako mnoge žene još uvijek vjeruju, svjesno ili nesvjesno, da je svrha života žene udaja i rađanje djece, te da je sramota ako nisu udane ili nemaju životnog partnera. Čak i danas, kad su uspješne na svom profesionalnom putu događa se da napuste svoj poziv kako bi živjele za obitelj. U mašti, ali i u stvarnom životu, djevojke i danas često zamišljaju svog „princa s bijelog konja“, „čovjeka svog života“, koji im je „suđen“ i koji će ih nositi kao „kap vode na dlanu“. Da bi mu se dodvorile, one su spremne poduzeti sve te im je važniji lijep izgled nego samopoštovanje, obrazovanje, znanje i duhovnost. To je jedan od razloga zašto se često u patrijarhalnom sustavu nalaze žene sa samozatajnim karakterom. One se nastoje svima svidjeti, a osobito muškarcu kojeg procjene kao dobrog kandidata za brak. Da bi ga zadivile one moraju biti odlične domaćice i kuharice.

S druge strane, nekim je muškarcima, osobito u zabačenim krajevima, i danas samo po sebi razumljivo da su žene poslušne, da im rađaju i odgajaju uspješne sinove koji će ih naslijediti, a od kćeri se očekuje da budu požrtvovne žene kad odrastu. Također, tim je istim muškarcima razumljivo da žene budu spremne na seksualni čin čim oni to žele. Sudska se praksa u tim krajevima često susreće sa silovanjima za koja se mnogi silovatelji ne osjećaju krivima. Nisu rijetka ni ubojstva žena koja nisu pristala na odnos s poznatim ili nepoznatim muškarcem. Ne samo u zabačenim krajevima, ženske tužbe zbog silovanja u braku u praksi su još uvijek i u civiliziranim krajevima.

U definiranju stavova značajnu ulogu ima roditeljski odgoj. Ako se dogodi da su roditelji koji djeci odgojem prenose svoj svjetonazor *zaostali*, ako su odgojeni po drugačijim moralnim pravilima ponašanja od onih koji vladaju u društvu kad njihova djeca sazrijevaju, dolazi do *sukoba generacija*. Patrijarhat je pod pritiskom sve brojnijih (ne uvijek samo ženskih) zahtjeva bio prisiljen tijekom godina postati popustljiviji i blaži. U susretu s drugačijim, naprednijim i slobodnijim društvenim normama, dijete prvo bude zbunjeno a onda se pobuni protiv svjetonazora roditelja. Ta pobuna najčešće završava kompromisom: kad odrastu djeca nađu kombinirano rješenje kojim ponekad prihvaćaju zastarjele roditeljske svjetonazore, a ponekad se okreću modernijim društvenim shvaćanjima. (Feldman, 2011: 196-203).

Feldman (2011) nadalje navodi kako je život odraslog čovjeka obilježen dvama čimbenicima; s jedne strane svjetonazorom prenesenim od roditelja, a s druge strane onim koji vlada u društvu i nerijetko se razlikuje od roditeljskog. No, postoji i treći, psihološki čimbenik. Budući da se dijete ne rađa sposobno za samostalan život ono ovisi o roditeljskoj brizi i njezi do puberteta, a u nekim kulturama i dulje. Zbog nezrelosti, ranjivosti i nesigurnosti ono prihvaća njihov svjetonazor. Kao najgoru opciju za svjetonazor djeteta Feldman navodi ravnodušnost roditelja; tada dijete uči da svojim ponašanjem mora „kupovati“ ljubav roditelja, prije svega poslušnošću. Vrlo brzo prihvati ponašanje s kojim postiže to da mu roditelji pokažu da ga vole ili barem primijete da postoji. Istodobno s navedenom prilagodbom, dijete također nekritično prihvaća spomenutu kombinaciju društvenog i roditeljskog patrijarhalnog svjetonazora te postaje više ili manje slična preslika njihovih društvenih i religioznih uvjerenja. Cjelokupni opisani razvoj događa se nesvjesno i ponašanje djeteta u odrasloj dobi postaje neprilično, kontraproduktivno i u sukobu s problemima stvarnog života.

Prema njemačkom psihologu Lermeru čovjek se može riješiti ovisnosti o stavovima koji su nastali u djetinjstvu, a jednako tako može se riješiti i indoktrinacije patrijarhalnim svjetonazorom. No isto tako tvrdi kako je malo onih koji to uopće pokušavaju učiniti, a još je manjih onih koji u tome doista i uspiju, jer je prejak ljudska potreba za čvrstim osloncem u životu. Pridržavanjem patrijarhalnih normi čovjek je uvjeren da je to jedini mogući siguran oblik života. Još se donekle može razumjeti da u to vjeruju muškarci, iako ponekad trpe radi toga, ali teško je za razumjeti da u to nepokolebljivo vjeruju i žene, koje su mnogo češće žrtve patrijarhalnog društvenog sustava (Lermer, 1982:50-55).

Vrcelj i Mušanović navode tri faze kroz koje i muškarac i žena trebaju proći kako bi identificirali uzroke nejednakosti i potaknuli promjene u strukturi društva koje „proizvodi“ nejednakost (2011:16):

1. **svjesnost** (eng. *awareness*) - osoba prepoznaje pojavu podređenosti žena i to ne može više potiskivati,

2. **ljutnju** (eng. *anger*) – na temelju novih spoznaja i muškarci i žene mogu osjećati ljutnju, ogorčenje i razočaranje. Uviđaju da se strukture, koje su do tad smatrali izvorom stabilnosti, temelje na lažima i prisilnim odnosima moći,
3. **djelovanje** (eng. *action*) – muškarci i žene spremni su djelovati protiv sustava potlačenosti kako bi stvorili sustav jednakosti među klasama, spolovima i rasama.

U obiteljskom životu većinom je i danas je samo po sebi razumljivo da muškarci ne dijele kućanske poslove sa ženama. Pokazuje to i istraživanje koje je 2001. godine proveo hrvatski znanstvenih i sociolog Davor Topolčić. Glavni cilj istraživanja bio je utvrditi u kojoj je mjeri rad u kućanstvu rodno segregiran. Topolčić navodi kako ga je na ovo istraživanje ponukala činjenica da u periodu od 70-ih do kraja 90-ih godina nije provedeno niti jedno istraživanje niti je objavljen znanstveni rad na ovu temu. Podjela rada u kućanstvu između bračnih partnera u Hrvatskoj bilo je potpuno marginalizirano područje iz dva razloga (Topolčić, 2001:767):

- u socijalističkom razdoblju proklamirana je jednakost spolova, ali gotovo isključivo samo u javnoj sferi, bez zadiranja u obiteljske odnose. U tom postsocijalističkom tranzicijskom razdoblju političke stranke zalagale su se za tradicionalne obiteljske vrijednosti,
- u devedesetim godinama djelovale su ratne okolnosti i duboka ekonomska kriza pa kućanski poslovi nisu bili primarna tema.

Topolčić tada navodi kako je i stranoj literaturi teško pronaći istraživanja koja obuhvaćaju segregaciju poslova na *muške* i *ženske*. Objavljeni radovi uglavnom se odnose na podjelu rada između bračnih partnera *izvan* kućanstva i u tom se području bilježe velike strukturne promjene. Velik broj obitelji u industrijaliziranim zemljama suočen je s duplom opterećenošću žena. Kada su oba partnera zaposlena na puno radno vrijeme, podjela rada u obitelji postaje iznimno važna za obiteljski život. Krajem devedesetih godina u razvijenim industrijskim zemljama stopa participacije žena na tržištu rada kreće se od 40 posto do 50 posto ukupne radne snage. U Hrvatskoj su 1997. godine žene činile 42,7% svih zaposlenih (Topolčić, 2001:768, prema SLJH-1998.).

Unatoč činjenici da se drastično smanjio postotak onih obitelji u kojima je muškarac jedini *hranitelj*, kod podjele rada u kućanstvu nije došlo do znatnije promjene. Topolčić je, na uzorku od 152 ispitanika, utvrdio da se u Hrvatskoj u velikoj mjeri zadržala tradicionalna, prema spolu segregirana podjela poslova. U istraživanje su bili uvršteni samo oni ispitanici koji su bili u braku i zaposleni. Od ukupnog broja ispitanika 56% ih je bilo ženskog spola i 44% muškog, a dobni raspon ispitanika bio je od 20 do 40 godina. Najviše ispitanika imalo je srednju stručnu spremu, a najmanje ispitanika je imalo NKV. Većina ispitanika (91,4%) imali su djecu (od jednog djeteta do najviše četvero). Topolčić je u istraživanju koristio skalu kućanskih poslova koji se tradicionalno dijele na muške i ženske. Rezultatima istraživanja dobiveno je da su muškarci više angažirani od žena samo u jednom segmentu- sitnim popravcima u kući. Nasuprot tomu, žene su više angažirane u ostalim kućanskim poslovima: pranju rublja, glačanju, pranju kupaonice i WC-a, kuhanju, usisavanju, pranju suđa i više se brinu za kućne ljubimce koji zahtijevaju puno pažnje- pse ili mačke. Nadalje, većina žena vodi brigu o disciplini djece. Oba spola podjednako vode djecu na razne aktivnosti. Gledajući rezultate iz drugog interpretativnog okvira- koje poslove jedan spol ne radi, dobiveno je kako 1/3 žena ne popravlja stvari po kući i ne organizira dolazak majstora. S druge strane, velik broj muškaraca (1/4) nikad ne brinu za kućnog ljubimca. Nadalje, poduži je spisak poslova koje muškarci nikad ne obavljaju (Topolčić, 2001:781):

- 2/3 muškaraca nikad ne pere rublje,
- nešto više od 1/2 muškaraca nikad ne glača rublje,
- 1/2 muškaraca nikad ne pere sanitarne prostore, kupaonicu i wc
- 1/4 muškaraca nikad ne kuha.

Sukladno navedenom, Topolčić predlaže transformaciju odnosa među članovima obitelji u smjeru egalitarne podjele rada u obitelji. Kao druga rješenja navodi plaćenu pomoć u kućanstvu, transfer nekih zadaća u sektor javnih ili tržišnih usluga, rad uz skraćeno radno vrijeme i sl. Međutim, činjenica je da za većinu obitelji u Hrvatskoj to nisu realne opcije. Stoga je jedino moguće promišljanje muškaraca o ulozi u obitelji i redefiniranje ženskih poslova kao rodno neutralnih.

Istraživanje o rodnim odnosima novijeg datuma provela je dr.sc. Inga Tomić- Koludrović s Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar 2018. godine. Istraživanjem u okviru projekta *Relacijski rodni odnosi u Hrvatskoj: modernizacijske i razvojne perspektive* dobiveno je da u Hrvatskoj žene još uvijek obavljaju veći dio kućanskih poslova, no da u sve većoj mjeri mogu računati na pomoć svojih partnera. Povjesničar Ulf Brunnbauer izračunao je da su žene u bivšoj Jugoslaviji šezdesetih godina radile 60 – 70 sati tjedno, od čega je 20 – 30 sati otpadalo na kućanske poslove. Tomić- Koludrović navodi kako je ravnopravna podjela kućanskih poslova još uvijek daleko od podjednake, no Hrvatska je danas znatno bliža razvijenijim i rodno emancipiranim zemljama nego u vrijeme socijalizma. Prema rezultatima ovog istraživanja, muškarci danas u kućanstvu obavljaju trećinu poslova vezanih uz pranje posuđa, čišćenje doma i kuhanje. U manjoj mjeri peru rublje i glačaju. Kada je u pitanju kupovina hrane, muškarci i žene su gotovo izjednačeni. S druge strane, u plaćanju računa – što se prije smatralo muškim zadacima – danas prednjače žene. Indikativno je da je gotovo 80% ispitanika zadovoljno ili uglavnom zadovoljno ovakvom podjelom poslova u kućanstvu: žene su sretne što im muževi barem nešto pomognu, a muškarci su pomalo ponosni što ipak obavljaju više kućanskih poslova od svojih očeva.³

Ipak, ako si predočimo kako bi muškarcu s početka 20. stoljeća, dakle prije samo sto godina, izgledao položaj i ponašanje žena te odnos spolova danas, postignut je ogroman napredak. Da se razlika prema položaju žena u antičkom svijetu i ne spominje. Od vremena prosvjetiteljstva patrijarhat je olabavio svoj pritisak, što je postupno dovelo do ostvarenja današnjih, donedavno nezamislivih, ženskih prava i sloboda. Nasreću, periodi popuštanja grubosti i manjih ili većih sloboda trajali su kraće od porobljavanja i obespravljenosti žena. Valja se nadati da se ovi potonji periodi neće vratiti, iako patrijarhat grčevito brani svoju nadmoć, braneći se svim silama protiv ženske slobode.

³ Izvor: <https://www.pilar.hr/2019/11/dr-sc-inga-tomic-koludrovic-o-rodnim-odnosima-u-hrvatskoj-za-deutsche-welle-29-10-2019/>

Autorica Mataković u svom radu *Budućnost je ženska; slikovnica za feminizam* podsjeća kako su i na našem području još uvijek prisutne represija i patrijarhat te naglašava kako je i danas nužna borba za fizičku i psihičku slobodu žena, za rušenje predrasuda i stereotipa o rodnim ulogama. Autorica vedrim i šarenim ilustracijama, na kojima su prikazani likovi u neobičnim pozama, s izduženim udovima, želi skrenuti pažnju kako je feminizam postigao mnoge uspjehe u pogledu prava i slobode na različitim životnim područjima no i kako je ostalo još mnogo prostora za prijeko potrebne promjene (Mataković, 2020). Prvom prikazanom ilustracijom (slika 1) autorica želi osvijestiti kako je pitanje ženske seksualnosti normalna stvar o kojoj bi se trebalo moći ležerno govoriti, kao i svakoj drugoj temi, bilo u muškom ili ženskom društvu.

Slika 1. Priče iz ilustracija

Izvor: Mataković, 2020., str. 32

Idućom ilustracijom (slika 2) autorica nastoji skrenuti pažnju da „NE jednostavno znači NE!“ Potreba za ovakvim ilustracijama očito dokazuje da nije samo u *zaostalim* krajevima razumljivo da žene budu spremne na seksualni čin čim muškarac to želi, već se i kod nas gotovo svaka žena tijekom svoga života, nažalost, barem jednom našla u situaciji u kojoj je granica koju je postavila bila prekršena. Mnoge žene i danas trpe neželjene dodire, poglede i uzvike, a neke od njih su doživjele i teže oblike seksualnog nasilja samo zato što je muškarcima teško shvatiti da *ne* znači *ne* (Mataković, 2020:40).

Slika 2. NE znači NE!

Izvor: Mataković, 2020., str. 32

Autorica nadalje navodi kako je uvriježeno mišljenje kako feministička ideologija promovira pretilost ili nezdravi način života, što je svakako krivo protumačeno. Feminizmom se ženama želi poručiti da izađu iz svoje komforne zone i komforne čahure i pokažu se svijetu u punom sjaju. Autorica ilustracijama želi potaknuti žene da se bore za ono što žele i kako ne smiju dopustiti da im itko govori da moraju raditi ono što ne žele.

3.2. Društveni položaj žena

Tijekom povijesti žene su postupno ostvarivale sve više slobode, da bi danas u mnogim zemljama dosegle najviše stupanj ravnopravnosti i slobode koju su u davna vremena izgubile. Da još uvijek ne mogu biti potpuno zadovoljne pokazuju razlike koje i danas postoje. Ne samo da su slabije plaćene za jednak rad, nego su u društvenom, profesionalnom i privatnom životu mnoge od njih nerijetko zapostavljane, te čak fizički i psihički zlostavljane. Još i danas mnogi muškarci vjeruju da je prirodna zakonitost da su bolji, snažniji i sposobniji od žena, a mnoge žene to također vjeruju. Posljedica je to tisućljetne prakse u kojoj dijete od rođenja odrasta prema patrijarhalnim normama i svim svjesnim i nesvjesnim predrasudama o ženama koje u igri promatra, uči i usvaja.

Patrijarhalni društveni sustav i način razmišljanja danas je u mnogim dijelovima svijeta više ili manje (ali ne potpuno) promijenjen u korist žena. Nove ženske slobode, nužne kod mnogih patrijarhalno odgojenih ljudi dovele su do pomutnje – sukoba između krutog patrijarhalnog svjetonazora i sadašnjeg stanja potpune ravnopravnosti muškaraca i žena. Muškarci su različito prihvatili današnji poboljšani položaj žena u društvenom životu. Dok su jedni reagirali gotovo agresivno, pokazujući ženama „gdje im je mjesto“, drugi su to prihvatili mirno, shvaćajući da je ravnopravnost potpuno normalna. Iako danas žene nastupaju potpuno slobodno i sve rjeđe se događa da pri tome dožive neku neugodnost, ipak se može primijetiti da se u odnosu spolova ni jedni ni drugi nisu u potpunosti snašli. Slobodne, samostalne žene izazivaju kod muškaraca, čak i onih emancipiranih, osjećaj nelagode, nesigurnosti i straha. Sve promjene na bolje ne

znače da su žene postigle sve što su mogle, jer one zaslužuju više: potpunu jednakost i ravnopravnost u svim društvenim i privatnim odnosima.

Međutim, paradoksalna je činjenica da je poboljšani društveni status ženama donio veće probleme nego neravnopravnost kroz tisuće godina. U duhu patrijarhata mnoge su žene od malih nogu naučene da moraju biti podređene muškarcu i to je za njih bilo normalno stanje. U suvremenom društvenom poimanju žene u kontekstu ravnopravnosti i jednakosti spolova, mnoge situacije žene dovode do razočaranja i psihičkih problema u sukobu sa stvarnošću, kao i s ponašanjem mnogih muškaraca spram njima. Većina žena na Zapadu smatra takvo stanje prirodnim, one nisu u potpunosti upoznate i svjesne da se ono drastično mijenjalo tijekom posljednjih sto godina, a pogotovo i ranije, kroz čitavu ljudsku povijest. Njima je dobro, ne vide potrebu da ostvare još bolje stanje i ne vide potrebu da se bune. Ne vide to ni one žene u istočnim zemljama koje nemaju baš nikakvu slobodu. Budući da su u tim zemljama žene većinom slabije obrazovane, često ne mogu ni zamisliti da je bolji i pravedniji život moguć. Može se dakle zaključiti da odgojna i religiozna indoktrinacija još uvijek čini svoje.

Britanska profesorica dr. Catherine Hakim u svojoj knjizi *Mitovi feminizma i magični lijek* objašnjava kako se žene Zapada nemaju za što boriti. Prema mišljenju autorice, današnje se žene ne žele obrazovati, zaposliti i zarađivati za sebe već se žele udati i biti uzdržavane. Njima ne treba isti plaća i isti status, budući da imaju drugi sustav vrijednosti nego muškarci. Autorica nadalje tvrdi da je vrlo malo žena koje žele biti samostalne i jednako s muškarcima. Dokazuje to činjenicom da u bogatim zemljama manje žena želi samostalnost nego u siromašnim. Hakim smatra da je patrijarhalno shvaćanje urođeno ženskoj prirodi, da je urođeno i da su zato siromašne žene iz nužde prisiljene boriti se protiv patrijarhata. Na sljedećoj tvrdnji autorica temelji svoju tezu o feminističkom mitu: u Britaniji muškarci na poslu i kod kuće rade više od žena, ne očekuje se više od žena da vode domaćinstvo te da ozbiljno shvate svoju roditeljsku ulogu (Hakim, 2011:34.36).

Da muškarci ne izrabljuju žene nego žene muškarce dr. Hakim nije izričito rekla, ali nije daleko od teze Esther Vilar, argentinske liječnice i psihologinje njemačkog porijekla koja tvrdi da žene nemaju razloga promijeniti svoj društveni status u odnosu prema muškarcima. Vilar u svojoj knjizi *Dresirani muškarac* opisuje kako žene mirno dopuštaju da ih muškarci drže pod ruku

prilikom prelaska ulice ili im pridržavaju kaput dok ga oblače, kao da to same ne bi mogle učiniti. Nadalje, navodi Vilar, žene puštaju muškarca da popravi ispražnjenu gumu, makar zbog toga stajale satima uz automobil, umjesto da se potrude naučiti kako se to radi. Na taj način većina žena dopušta muškarcima da im pomognu. A budući da su neki muškarci uvjereni da su žene slabije i nesposobnije obavljati lakše, a kamoli teže poslove, zašto žene to ne bi iskoristile?! Vilar je svoje tvrdnje nastojala dokazati istupima na njemačkoj televiziji, činjenicom da žene kućanske poslove namjerno prikazuju teškima, da zato pri kuhanju naprave veliki nered iako zapravo obožavaju kuhati. Jesu li teški kućanski poslovi ili ne, Vilar navodi da je to vrlo individualno, no za razliku od žena, svjetski poznati muškarci kuhari kuhinju nakon kuhanja ostave u savršenom redu (Vilar, 1976:38). Vilar pri tome nije spomenula da demonstracija slabosti ne dokazuje vladavinu žena već prije svega svjesnu ili nesvjesnu žensku taktiku kako bi iskoristile mušku pomoć u svim onim situacijama u kojima je to moguće.

Nadalje, Vilar je pisala 70-ih godina 20. stoljeća, stoga bi bilo za pretpostaviti da su do danas stajališta i svjetonazori promijenjeni. No, istraživanje novijeg datuma o sociološkim obilježjima žena koje je Adamović provela 2007/2008. godine u Zagrebu dokazuje da su patrijarhalne prakse i danas prisutne, štoviše, čak i poželjne. Istraživanje je provedeno na uzorku od 45 ispitanica koje su menadžerice važnih institucija kulturnog sektora. Većina ispitanica bila je u dobi između 41 i 50 godina, a prevladavalo je urbano porijeklo ispitanica. Većina potječe iz obitelji visokoobrazovanih roditelja. Pitanja su bila podijeljena u različite kategorije, no za ovaj rad interesantno je citirati stavove ispitanica o procjeni patrijarhalnosti društva. Ispitanice su prepoznavale patrijarhalnost na različitim razinama: obiteljskoj, obrazovnoj, radnoj pa i šire na razini općih vrijednosti. Ispitanice su govorile o patrijarhalnosti društva i navodile primjere područja u kojima su patrijarhalne vrijednosti najčešće. Jedna ispitanica navodi sljedeće (Adamović, 2011:212):

„Ja sam odgojena u patrijarhalnom društvu. Možda to nije dobro u današnje vrijeme, ali ja ne tražim nikakva ženska prava. Volim kad mi se primi stolac i kad mi se otvore vrata, a žene to smatraju ponižavajućim. Ja ne! Kao žena sam puna jača od muškaraca i nemam problem s tim.“

Druga ispitanica navodi da osjeća *drugačije gledanje* na poslu samo zato što je žena, a žene se neopravdano smatra slabijim spolom zbog fizičkih karakteristika. Navodi da je jedino važno unutarnje samopouzdanje (unutarnja moć) da bi žena uspjela u društvu (Ibidem):

„Često sam osjetila patrijarhalnu situaciju. Kada se žena nađe u društvu muškarca, oni još uvijek drugačije gledaju. Muškarci imaju dojam da je žena slabije biće, da ne zna poslovno dovoljno dobro razmišljati. Kad se nađete na sastanku na kojem su muškarci, oni se iznenade jer je došla žena. (...) Učim od muškaraca za koje osjetim da su probitačniji i agresivniji, to mi nedostaje, spremna sam reći da neki muškarci više grizu. Žene će prije popustiti i reći „pa dobro, možda imate pravo“, ali mislim da je jako važno graditi sebe i svoje samopouzdanje i kompetenciju u tome što radite...“

Jedna je ispitanica nadalje navela iskustvo o podcjenjivanju znanstvenog područja kojima se kao žena htjela baviti. Patrijarhalne situacije prepoznaju se i u primjerima u kojima su žene organizatorice obiteljskog, privatnog i društvenog života. U vezi s ekonomskom moći jedna ispitanica daje ovaj odgovor (Ibidem: 216):

„Moć je vezana za novac, a novac je vezan za muškarce. Postoji samo nekoliko direktorica velikih firmi. (...) Nemamo nijedan primjer moći kojom žena raspolaže u Hrvatskoj...“

Odnos prema feminističkim inicijativama sljedeće je pitanje autorice vezano za percepciju društvenog položaja žena. Od ispitanica se očekivalo da odgovore na pitanje koje se odnosilo na aktivistički pristup suvremenom feminizmu. Odgovori pokazuju da ispitanice feminističke inicijative često smještaju u negativni diskurs. Opći je dojam da su se ispitanice podijelile u dvije skupine (*za* i *protiv*) prema simpatijama ili predrasudama o feminizmu. Obilježja pozitivnog diskursa su prepoznavanje i visoko vrednovanje feminističkih akcija (Ibidem: 220):

„Ja sam vatrena pobornica dječjih i ženskih prava. Ako je jedna socijalna skupina marginalizirana, postoji neravnoteža za sve. Feminizam ohrabruje žene na izražavanje...“

Obilježja neutralnog diskursa najjasnije ilustrira mišljenje „nisam feministica, ali...“ (Ibidem, 221):

„Ne mislim nužno da sve što feministice kažu mora proći. Isto je s manjinskim ili seksualno ugroženim manjinama. Podupirem manjine i zauzimam se za to da imaju prava. Nisam za to da ih se maltretira. Tako je i s feminističkim inicijativama, ako ih još uvijek ima. Ja ih više ne prepoznajem. Problem je u dostupnosti informacija. Ne mogu na Internetu pratiti sve te stvari.

Netko me mora obavijestiti tko se time bavi, zato podupirem sve vrste udruga.“

Negativni diskurs možda je i najzanimljiviji u sklopu ove teme. Na pitanje tko su feministice, ispitanice odgovaraju kako su današnji subjekti feminizma niže obrazovane žene koje pripadaju nižim slojevima društva. Smatraju da su to uglavnom žene koje su iskusile obiteljsko nasilje. S obzirom na stajalište o feminističkim aktivisticama u javnosti, neke ispitanice smatraju kako je golema zainteresiranost medija (a time i javnosti) za nasilje pa je obiteljsko nasilje u prvom planu privuklo i feministice. S obzirom na dosadašnja postignuća feminizma, neke ispitanice smatraju kako je feminizam donio nove i složenije obveze ženama u odnosu na socijalističko razdoblje, pa se promjene odbacuju kao opterećenje i kao nepotrebne (Adamović, 2011:225).

U Republici Hrvatskoj postoji niz zakona i institucija⁴ koje reguliraju ravnopravnost spolova, ali koje istodobno nemaju utjecaja na diskriminaciju (primjerice, na tržištu rada) zbog opće strukture patrijarhalizma. Patrijarhalne strukture ne podupiru razvitak ženskih karijera i to se vidi iz odnosa prema ženama koje razvitak karijere stavljaju ispred obiteljskih odnosa ili ih smatraju jednako važnima (Ernst, 2003:278). Može se zaključiti da, iako rodna segregacija slabi, ona je i dalje prisutna. Žene i danas rade u sektorima s manjim plaćama, ograničen im je pristup socijalnoj zaštiti i upravljačkim pozicijama. Na globalnom nivou gledano, žene se još uvijek nalaze među najsiromašnijim i najprivilegiranim stanovnicima svijeta. Možda bi

⁴ Zakon o ravnopravnosti spolova, Nacionalna politika za ravnopravnost spolova, Ured pravobraniteljice za ravnopravnost spolova RH, Vladin ured za ravnopravnost spolova, Zakon o radu, Obiteljski zakon

budući globalni trendovi trebali pogodovati tolerantnijem tipu rodne ideologije ispravljanjem negativnog odnosa prema ženskoj društvenoj i radnoj snazi.

U kontekstu promjena u odnosima na tržištu rada i obitelji, a s druge strane nepripremljenosti i neprimjerenosti globalnog tržišta rada potrebama i interesima žena kao rodne grupe, Galić koristi termin *orodnjenog rada*. Ženski rad je karakteriziran osjetljivom rodnom participacijom na radnom mjestu, žene dobivaju manje plaće, rodno su segregirane, suočene s feminizacijom siromaštva, a istodobno se od njih očekuje ispunjavanje zahtjeva obiteljskog života u punom opsegu. Nadalje, pred žene je stavljena odgovornost oko reproduktivnih odluka, dok pred muškarce nije. Važnost *orodnjenog* rada, osobito ženskog, ukazuje na navedene probleme duboko ukorijenjene u društvo. Posljedica *orodnjenog rada* je feminizacija siromaštva, situacija u kojoj žene predstavljaju povećanu proporciju siromašnih i u razvijenom svijetu i u zemljama u razvoju. S druge strane, iako je participacija ženske radne snage bitno povećana, njihova participacija na tržištu rada nije praćena reduciranjem očekivanja u pogledu brige za djecu i odgovornosti za kuću. Ženski rad je stoga karakterističan kao dvosjekli mač: žene se suočavaju s manjim plaćama, osjetljivom participacijom na tržištu rada, dok se istodobno suočavaju i sa zahtjevima obiteljskog života. Rješenja problema dvostruke ili višestruke opterećenosti žena Galić vidi u usklađivanju i ravnomjernom opterećenju žena i muškaraca u balansiranju njihovim roditeljskim i radnim ulogama. Nadalje navodi kako je nužno veće ulaganje u harmonizaciju obiteljskih, radnih i rodnih uloga uviđajući da to nisu odijeljena područja rada i skrbi. U suprotnom, društvo ostaje i dalje u okvirima nepripremljenosti i neprimjerenosti globalnog tržišta rada potrebama i interesima žena kao rodne grupe, a time i društva u cjelini (Galić, 2011:25-40).

4. JE LI FEMINIZAM DANAS POTREBAN?

Iako zakoni u Republici Hrvatskoj ženama nominalno omogućuju potpunu ravnopravnost i jednakost, ipak se provuče poneka neravnopravnost u vrednovanju spolova, neka naznaka da su žene slabije, manje sposobne od muškaraca i da ih treba zaštititi. Kao primjer može se navesti raniji odlazak u mirovinu, koji je zakonski utvrđen ne samo na našem području nego i mnogim državama svijeta. Raniji je odlazak u mirovinu bio rezultat borbe za ženska prava i ravnopravnost. Muškarci su taj zahtjev žena prihvatili kao dokaz da su žene slabije, drugačije i nesposobne raditi kao muškarci. Kad je predloženo da se jednakost spolova potvrdi izjednačenjem odlaska u mirovinu žena i muškaraca, većina žena se tome usprotivila. Ali žene se nisu usprotivile tome da su žene i muškarci jednaki već su njihovi argumenti razumljivi i dobro utemeljeni. Naime, valja uzeti u obzir dvostruku ili čak trostruku opterećenost žena; zaposlenjem, kućanstvom i odgojem djece. Očito je da se pojedinim muškarcima još uvijek mora dokazivati da su žene jednake kao i oni, ali da im je život u patrijarhalnome društvu nametnuo prevelike obaveze.

Postoje razlike između shvaćanja položaja žena u manjim sredinama, gdje patrijarhat caruje, i u većim mjestima gdje su žene (naizgled) politički i društveno jednako slobodne kao muškarci. Ipak, i u tim urbanim sredinama žene ipak moraju prihvatiti činjenicu da ih muškarci ne smatraju jednakima sebi. Prije ili kasnije moraju uvidjeti razliku kad usporede propagirane idealne društvene vrijednosti ravnopravnosti u odnosu na otvoreno ili prikriveno omalovažavanje žena. Često i muškarci vide raskorak između teoretske ravnopravnosti i stvarnog života te im polako postaje jasno da nisu bolji od žena samo zato što su muškarci.

Što ženama danas preostaje činiti u njihovim društvenim, profesionalnim i privatnim odnosima u uvjetima olabavljenog patrijarhata? Kako se žene mogu oduprijeti izravnim ili neizravnim očekivanjima okoline, zbog kojih osjećaju dužnost pridržavanja patrijarhalnih normi? Teorijski gledano, moguća su dva suprotna rješenja; ili da se zadrži patrijarhalni svjetonazor kao prirodan

i normalan ili da se protiv njega pobuni. Zbog već mnogo ostvarenih sloboda s jedne strane, ali i nekih negativnih posljedica s druge strane, vrlo je malen broj žena koje se odluče za aktivnu borbu za ostvarenje potpune jednakosti, ravnopravnosti i slobode. Drugima preostaje pasivna borba. Ne čudi stoga što je za većinu žena jedino normalan i razumljiv život u uhdanom patrijarhalnom svijetu.

Iako žene čine preko polovine stanovništva one su kod nas još uvijek često nevidljive. Istina, postoje sve brojnije iznimke, ali uglavnom ih je još premalo u političkom i poslovnom životu. U medijima se o ženama piše i slika ih se, ali su one najčešće mlade i lijepe i po mogućnosti - gole. Premda se to polako mijenja pa položaj žena postaje sve bolje i one sve aktivnije sudjeluju u javnom životu, većina ih još uvijek radije šuti i ne usudi se kritizirati trivijalnu svakodnevicu na koju je osuđena. Ako se ipak odvaže i javno se pobude, demonizirati će ih i ismijavati većina muškaraca. Muškarcima je lakše, rijetko će se koji pobuniti protiv patrijarhalnih normi, a ako to i učini, neće zbog toga osjetiti teže posljedice, pogotovo jer mu muška briga za žene završava najčešće samo na riječima. Oni imaju u postojećem sustavu sva prava i to samo deklarativno.

Ženama koje zbog patrijarhalne indoktrinacije pokorno prihvate bilo koji oblik života u patrijarhatu ne preostaje drugi nego kao i do sada tijekom povijesti, bez obzira prihvate li postojeće stanje ili se protiv njega pobune, taktiziraju i koriste slabosti muškarca u svoju korist. Kako je prikazano u prošlom poglavlju, aktivne buntovnice današnjeg vremena više nemaju većih problema s patrijarhalnim društvom, ako se ne obaziru na negativne komentare i eventualne provokacije rigidnih pristaša patrijarhalnih odnosa. Država i zakoni više ne provode progone protiv jednakosti žena, štoviše, oni ih se deklarativno pridržavaju, iako to u praksi ne funkcionari uvijek previše uspješno. Osjetljivijim feministicama ipak u suvremenom društvu još uvijek nije lako, njihove stavove nerijetko se osuđuje. Ni danas nije isto ako se buni žena ili ako se buni muškarac. Kada se muškarac zauzima za svoja prava, njega se doživljava kao čovjeka koji hrabro zastupa svoje stavove. Kada se žena bori za svoja prava, društvo je smatra agresivnom i odbojnom, Feldman (2012) u više navrata koristi slikovit termin; *muškaračom*.

Na sreću, većina aktivistica na takve provokacije više ne obazire. Drugačije je sa ženama koje su prihvatile patrijarhalni način života ali se pasivno bune i pokušavaju izbjeći prevlast muškaraca i postići vodeću ili bar ravnopravno ulogu, pa makar i samo u svojoj vezi. Svjesno ili nesvjesno neke od njih biraju popustljive i tihe partnere kojima je najvažniji mir u kući. Gotovo od prvog dana ljubavne veze one ih uvjeravaju i predbacuju im da su nesposobni i za sve što su u zajedničkom životu postigli zahvaljuju njoj. Okrivljuju ih da su loši u krevetu i ponavljaju to pred drugima ili im nameću osjećaj krivnje zbog nečega njima nepoznatoga što nisu smjeli učiniti. Drugi put ih kažnjavaju šutnjom bez ikakvog objašnjenja tako da oni nemaju pojma čime su joj se zamjerali. Feldman navodi engleski naziv takve žene koje podcjenjivanjem onemogućuju uspjeh muškarca: *castrating bitch* (Feldman, 2012:212). Jasno je kako to uspijeva samo ako muškarac nema samopouzdanja.

Uzevši u obzir sve do sad navedeno, odnosno, uzmu li se u obzir navedene suprotnosti, logično je postaviti pitanje, je li i u kojoj mjeri feminizam danas uopće potreban? Odgovor na ovo pitanje ne može biti jednoznačan. Iako su kulturna postignuća krajem milenija postavila dobre temelje za ulazak u novo tisućljeće, kontroverze vezane uz borbu žena za njihova prava i danas su svakodnevica. Stoga prevladava stav da uz sve dosadašnje promjene nabolje, pred feminističkim pokretom stoji još puno rada na promjeni položaja žene u društvu (Gvozdanović, 2004:133).

U literaturi također se također naglašava činjenica da, unatoč tome što žene danas čine polovinu radno sposobnog stanovništva u većini zemalja, one imaju upadljivo neravnopravan odnos s muškim kolegama (Milojević, Markov, 2011:332). Iako se boljim obrazovanjem i zapošljavanjem žena na neki način ostvarila Millova želja, one su u mnogim zemljama još uvijek nezaposlene, podcijenjene i slabije plaćene u odnosu na muškarce. Da su žene još uvijek ekonomski nemoćnije u odnosu na muškarce, autorice dokazuju podatkom da su žene vlasnice manje od stotine cjelokupnog svjetskog bogatstva, ostvaruju desetinu svjetskih prihoda, a obavljaju dvije trećine radnih sati (Ibidem, 333). Autorice iznose stav kako je feminizam i danas itekako potreban i nužan.

S obzirom na 21. stoljeće obilježeno porastom militarizma, konzervativizma i fundamentalizma, stvara se negativan utjecaj na rodno ravnopravno društvo i rodnu hijerarhiju, stoga se i pozitivni trendovi usporavaju (Milojević, 2011: 468). U današnjem svijetu brzih promjena; globalizacije, društvenih migracija, ekonomske i ekološke krize te redefiniranja same ideje roda (i spola), važno je oblikovati novi feministički narativ. Nancy Fraser, profesorica filozofije i politike na *New School for Social Research* u New Yorku i jedna od najminentnijih kritičkih teoretičarki i feminističkih misliteljica današnjice, smatra da suvremeni feminizam konačno mora prepoznati sve različite potrebe koje žene današnjice imaju. Fraser nadalje navodi kako feminizam današnjice mora nadići tradicionalne teorijske podjele, ali istovremeno i uvažiti sve kritike koje su mu nametnute, kako se greške ne bi ponavljale. Više nije dovoljno da feminizam bude samo marksistički, radikalni ili multikulturalni, mora povezati područja borbe, jer kako smo pokazali, iskustvo bivanja ženom nije jednostruko definirano, ono je omeđeno različitim političkim, kulturnim, klasnim, seksualnim i geografskim iskustvom.⁵

4.1. Feminizam za 99 posto

U proljeće 2018. godine, glavna operativna direktorica Facebooka Sheryl Sandberg poručila je svijetu da bi svima “bilo daleko bolje kada bi polovicom svih zemalja i kompanija upravljale žene, a polovicom svih kućanstava muškarci”, te da “ne bismo smjele biti zadovoljne dok ne postignemo taj cilj.” (Arruza, Bhattacharya, Fraser, 2019:7). Sandberg se prije ovog istupa isticala kao vodeća predstavica korporatizma potičući žene na vodećim pozicijama da se "nametnu" (*lean in*) na upravljačkim sastancima. Sandberg zastupa čvrsti stav da je uspjeh žena na vodećim pozicijama prečac do ostvarenja rodne jednakosti.

⁵ Fraser, N. (2018). *Feminism in Neoliberal Times*. <https://globaldialogue.isa-sociology.org/articles/feminism-in-neoliberal-times-an-interview-with-nancy-fraser>

No, gotovo istovremeno, u proljeće 2019. godine, više od pet milijuna udruženih prosvjednika i prosvjednica u Španjolskoj organizira feministički štrajk. Organizatorice štraka zahtijevaju „društvo oslobođeno seksističke opresije, eksploatacije i nasilja... pobunu i borbu protiv saveza patrijarhata i kapitalizma koji nas želi poslušne, pokorne i utišane.“ Feminističke štrajkačice obznanile su svijetu da će “8. marta prekrižiti ruke i prekinuti sve produktivne i reproduktivne aktivnosti”, te izjavile da neće “prihvatiti gore radne uvjete, kao ni manje plaće od muškaraca za isti posao”. (Ibidem: 7-8).

Ova dva događaja predstavljaju suprotstavljene putanje feminističkog pokreta. S jedne strane Sandberg i njezine istomišljenice doživljavaju feminizam kao sluškinju kapitalizmu; one se zalažu da se zadaci na radnom mjestu i općenito u društvu dijele ravnopravno između muškaraca i žena. S druge strane, u potpunoj suprotnosti s Sandberginim liberalnim feminizmom, organizatorice štrajka inzistiraju na dokidanju kapitalizma – sustava koji stvara šefove i uspostavlja nacionalne granice. Suvremeni svijet suočen je s ovim očitim suprotnostima. U nemogućnosti izbora bilo kakvog srednjeg puta, feministi i feministkinje moraju zauzeti stranu; hoće li nastaviti zagovarati „jednake mogućnosti za sve“ ili iznova osmisliti rodnu pravdu koja će nadići aktualnu krizu i voditi prema novom društvu?

Autorice u *Manifestu* zagovaraju postulate drugog puta, kao jedinog puta koji je suvremenom svijetu potreban i neophodan. Feminizam koji autorice imaju na umu mora odgovoriti na krizu epohalnim razmjera: opadanje životnog standarda, ekološke katastrofe, podivljale ratove, osnaženi rasizam, velike svjetske migracije nasuprot bodljikavoj žici, ksenofobiju te ukidanje teško stečenih ljudskih prava. *Feminizam za 99 posto* termin je koji autorice koriste za suvremeno feminističko djelovanje usmjereno na borbu za potrebe i prava mnogih siromašnih žena i radnica, rasiziranih i migrantskih žena, žena s invaliditetom i svih onih žena koje sebe doživljavaju kao *srednju klasu*. *Feminizam za 99 posto* odbija žrtvovati dobrobit većine kako bi zaštitio slobodu nekolicine.

Naime, ono što se može vidjeti iz praktičnog iskustva, neoliberalizam jest donio transformaciju temeljnog društvenog sustava, no mnoge žene još uvijek ne mogu konzumirati sadržaj i aktualizirana prava. Primjerice, legalizirani pobačaj sam po sebi ne koristi previše ako nije dostupan ženama iz siromašnih sredina koje ga ne mogu platiti, a nemaju ni pristup klinikama u kojima se obavlja; jednakost u plaćama siromašnim ženama može donijeti samo jednakost u bijedi ako je ne prate i radna mjesta s izdašnim nadnicama koje pokrivaju egzistencijalni minimum; zakoni koji osuđuju rodno nasilje postaju ironija pred policijskom brutalnošću, zatvaranjem, deportacijom, vojnim intervencijama i zlostavljanjem na radnom mjestu. u konačnici, pravna emancipacija besmislena je ako ne omogućuje ženama da se maknu od obiteljskog nasilja i nasilja na radnom mjestu. Stoga feminizam suvremenog doba teži strukturalnim, dubinskim i dugoročnim promjenama u društvu.

Autorice smatraju kako je kapitalizam glavni uzrok krize društva u cjelini. Ekonomska kriza 2007/2008. godine, najveća kriza nakon Velike ekonomske krize 1930-ih, nije bila ograničena samo na financijsku domenu, već je riječ o krizi ekologije, politike i *brige*. U krizi kapitalizma nalazimo se i danas, jer kapitalizam periodično generira takve krize i razlozi za to nisu slučajni. Ne samo da ovaj sustav opstaje eksploatacijom najamnog rada, nego i parazitiranjem na prirodi, javnim dobrima, i neplaćenom radu koji reproducira ljudska bića i zajednice. Kapitalističke su krize u posljednje vrijeme osobito teške i dovode do snižavanja nadnica, slabljenja radničkih prava, pustošenja okoliša, i uzurpacije kapaciteta potrebnih za održavanje obitelji i zajednica. Stoga ljudi diljem svijeta viču: „Dosta!“. Nastojeći povratiti prijašnje stanje, zagovornici globalnih financija nadaju se da će uvjeriti feministkinje, antirasiste i borce za okoliš da zbiju redove sa svojim liberalnim zaštitnicima te se suzdrže od ambicioznijih, egalitarnih projekata društvene transformacije. Nasreću, feministice odbijaju takve stavove, koristeći krizu kao trenutak političkog buđenja te priliku za novu društvenu transformaciju.

Autorice zagovaraju stav kako kapitalizam nije kompatibilan s pravom demokracijom i mirom, svijetu je potreban feministički internacionalizam, stoga rješenje vide u ujedinjavanju u zajedničkoj antikapitalističkoj pobuni. Feminizam današnjice ne treba se odvajati od borbi protiv klimatskih promjena ili eksploatacije na radnom mjestu; niti se držati po strani kada su u pitanju borbe protiv institucionalnog rasizma i izvlaštenja. Feminizam današnjice mora se ujediniti s ostalim antikapitalističkim pokretima diljem svijeta; s okolišnim, antirasističkim, antiimperijalističkim i LGBTQ+ pokretima te sindikatima. Te su zajedničke borbe nužne kako bi se dokinula rodna i seksualna opresija (Arruza, Bhattacharya, Fraser, 2019).

5. ZAKLJUČAK

Kratak pregled povijesnog tijeka feminizma u ovom radu daje zaključiti kako su žene na velikom dijelu zemaljske kugle ostvarile najvišu razinu slobode otkad su je izgubile. No, ostvarena sloboda još uvijek nije u potpunosti iskorijenjena, kao ni patrijarhat u muškim glavama, iako možda svog stajališta nisu u potpunosti svjesni. Doduše, promjena društvenog sustava u 20. stoljeću, koja je bila korjenita ali nepotpuna, donijela je određenu samostalnost, ravnopravnost i slobodu, pa je velikom broju žena na Zapadu sasvim dobro u ruševinama patrijarhata. Međutim, svim drugim ženama ne preostaje drugo nego daljnja borba da se u potpunosti iskorijene patrijarhalne norme. Iako više niti jedan zakon ne brani ženama živjeti slobodno, vrlo dobro se zna što je za žene „primjereno“ a što nije.

Velik je dio posla napravljen u zapadnoj kulturi, a sada se nameće pitanje: je li se u zapadnom svijetu uopće potrebno dodatno angažirati za veću slobodu i ravnopravnost žena? Mogu li žene biti slobodnije? Uvjerenja sam da većina žena teži potpunoj ravnopravnosti muškaraca i žena. Da bi se ove promjene postigle potrebno je da izvršna i zakonodavna vlast ozbiljno shvate potrebu potpunog izjednačavanja te da pokrenu borbu protiv prikrivenih patrijarhalnih praksi i ponižavanja žena. Nadalje, treba intenzivno obrazovati djecu i mlade kod kojih stavovi još nisu okamenjeni. Edukacija se treba provoditi od najranije dobi i na temelju stvarnih primjera iz života.

Patrijarhat nije urođena i vječna organizacija društva, on je nastao kada su za to stvoreni uvjeti. Zbog dosad ostvarenih ženskih sloboda ustrajnom je borbom moguće patrijarhat potpuno zamijeniti nekim drugim sustavom, za kojeg se možemo nadati da će biti pošteniji i pravedniji prema svima.

6. LITERATURA

1. Adamović, M (2011). *Žene i društvena moć*. Plejada Institut za društvena istraživanja: Zagreb
2. Čačinović, N. (2006). *Žene i filozofija*. Centar za ženske studije: Zagreb
3. Čakardić, A., Jelušić, A., Majić, D., Ratković, T. (2007). *Kategorički feminizam, nužnost feminističke teorije i prakse*. Centar za ženske studije: Zagreb
4. Feldman, S. (2012). *Sudbina Evinih kćeri: Ženska povijest patrijarhata*. Artresor Naklada: Zagreb
5. Foucault, M. (1988). *Istorija seksualnosti. Korištenje ljubavnih uživanja*. Prosveta: Beograd
6. Hakim, C. (2011). *Feminist Myths and Magic Medicine*. Centre for Policy Studies: Surrey
7. Jalžević, Marinčić (2014). *Žene kroz povijest. Zbornik radova*. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu: Zagreb
8. Knežević, Đ. (2004): *Kraj ili novi početak? Feminizam od šezdesetih do danas u Jugoslaviji/Hrvatskoj*. U Feldman, A. (ur.) *Žene u Hrvatskoj: ženska i kulturna povijest*. Zagreb: Ženska infoteka
9. Milojević, I., Markov, S. (2011). *Uvod u rodne teorije*. Mediterran: Novi sad
10. Lerner, S. (1982). *Krebs und Psyche*. Causa: Munchen
11. Perrot, M. (2009). *Moja povijest žena*. Ibis grafika: Zagreb
12. Stein, E. (1990). *Žena. Njezina zadaća po naravi i milosti*. Kršćanska sadašnjost i Hrvatski karmelićani i karmelićanke: Zagreb
13. Šimat, M. (2016). *Drugi spol*. Prijevod knjige: Beauvoir, S. (1986). *Le deuxième sexe*. Naklada Ljevak: Zagreb
14. Vilar, E. (1976). *Dresirani muškarac*. Znanje: Zagreb
15. Walby (2005). *Rodne preobrazbe*. Ženska infoteka: Zagreb

Znanstveni i stručni radovi

1. Arruza, C., Bhattacharya, T., Fraser, N. (2019). *Feminism for the 99%. A Manifesto*. Prijevod, Hrga, K., Beroš., M. (2019). *Feminizam za 99%. Manifest*. Preuzeto s: http://zenstud.hr/wp-content/uploads/2019/08/Arruzza_Cinzia_Bhattacharya_Tithi_Fraser_Nancy_Feminizam_za_99_posto_Manifest_2019.pdf (01.08.2022.)
2. Baumgardner, J., Richards, A. (2004). *Feminism and Femininity: Or how we learned to stop worrying and love thong*. U: Harris, M. (ur). *All About the Girl: Culture, Power and Identity* Psychology Press. str. 59-67.
3. Erent Sunko, Z. (2007). *Obitelj u demokratskoj Ateni- institucija i polis u malom*. *Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu*, 57 (3):603-627.
4. Ernst, S. (2003). *From Blame Gossip to Praise Gossip? Gender, Leadership and Organizational Change- European Journal of Wiomen's Studies* (10) 277-299.
5. Galić, B. (2011).
Žene i rad u suvremenom društvu – značaj “orodnjenog” rada. *Sociologija i prostor : časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, Vol. 49 No. 1(189), str. 25-48. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/clanak/106713> (23.08.2022.)
6. Gillis, S., Howie, G., Munford R. (2007). *Introduction. A Critical Exploration Expanded Second Edition(10)*. str.21-31.
7. Gvozdanović, A. (2006). *Feminizam je za sve: strastvena politika (bell hooks)*. *Diskrepancija*, 7 (11), 133-134. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/4445> (01.07.2022.)
8. Jadreškić, D. (2010). *Evolucijska psihologija i feminizam, Čemu, IX(18/19)*, str. 12-29. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/61614> (02.04.2022.)
9. Loyd, G. (2006). *Razum, znanost i ovladavanje materijom.- U: Žene i filozofija/ ur. Čačinović, N. Zagreb: Centar za ženske studije*, str. 41-48.
10. Mataković, D. (2020). *Budućnost je ženska; slikovnica za feminizam*. Diplomski rad. Sveučilište u Osijeku: Osijek

11. Mihaljević, D. (2016). Feminizam- Što je ostvario?. *Mostariensia*, 20 (1-2), str. 149-169. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/170904> (10.04.2022.)
12. Španić, D. (2019). Feminizam i žene beat-generacije. *Sic*, 10 (1), Vol. 10 No. 1, 2019., str. 1-19. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/clanak/337895> (02.04.2022.)
13. Topolčić, D. (2011). Muškarci to ne rade: Rodno segregirana podjela rada u obitelji. *Društvena istraživanja*, 10 (4-5 (54-55)), str. 767-789. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/20003> (23.08.2022.)

Ostali izvori

1. Fraser, N. (2018). *Feminism in Neoliberal Times*. <https://globaldialogue.isa-sociology.org/articles/feminism-in-neoliberal-times-an-interview-with-nancy-fraser> (15.07.2022.)
2. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19203> (01.04.2022.)
3. Tomić- Koludrović, I. (2018). Rodni odnosi i (ne)ravnopravnost. <https://www.pilar.hr/2019/11/dr-sc-inga-tomic-koludrovic-o-rodnim-odnosima-u-hrvatskoj-za-deutsche-welle-29-10-2019/> (23.08.2022.)
4. Vlada RH. *Zagorka - protagonistica nenapisane povijesti hrvatskog feminizma*. Ured za ravnopravnost spolova. <https://ravnopravnost.gov.hr/arhiva/marija-juric-zagorka/zagorka-protagonistica-nenapisane-povijesti-hrvatskog-feminizma/1538> (15.05.2022.)

7. POPIS SLIKA

Slika 1. Priče iz ilustracija.....	22
Slika 2. NE znači NE!	23